

Barnefordelingsaker og “familier med høyt konfliktnivå”

Av jur.dr. post doktor Anna Nylund, Universitetet i Tromsø

1. “Familier med høyt konfliktnivå”

Familier med høyt konfliktnivå har i flere undersøkelser blitt identifisert som en økende og problematisk gruppe i barnefordelingsaker.¹ Saksbehandlingen er tid- og ressurskrevende, og mange familier går gjennom flere rettsprosesser i løpet av barnets oppvekst. En slik situasjon er ikke tilfredsstillende, verken for barnet, foreldrene eller samfunnet.

I mange familier er konfliktnivået høyt ved samlivsbruddet. I de fleste familier synker imidlertid konfliktnivået i løpet av en oversiktlig periode, og foreldrene kan samarbeide om barnet. Ved hjelp av en tredjeperson kan foreldrene selv klare å senke konfliktnivået fortere og å finne egne løsninger på sine problemer. Disse foreldrene kan dra nytte av en litt lenger saksbehandlingstid med utprøving av ulike modeller og konfliktreduserende saksbehandling i form av mekling.²

“Familier med høyt konfliktnivå” brukes om familier som har et høyt konfliktnivå som ikke har sunket og ikke forventes å synke. Ofte brukes termen som et samlebegrep som også omfatter familier som har andre særlige utfordringer som påvirker familielivet i etterkant av samlivsbruddet.³ Eksempler på faktorer som kan lede til et høyt konfliktnivå er manglende realitetsforståelse og evne til å endre syn på saken, maktubalanse og maktmisbruk blant annet gjennom manipulasjon, vold og trusler, foreldrefiendtlighetssyndrom, ulike psykiske problemer som psykisk sykdom og depresjon, tidligere opplevelser av samlivsbrudd, et mønster av uendelige krangler, overgrep, rusproblemer, kriminalitet, omsorgssvikt, og en flerkulturell bakgrunn.⁴

¹ Nordhelle 2011, side 178 og Koch 2008, side 42.

² Johnston, mfl. 2009, side 3-4 og Schepard 2004, side 31-32.

³ Se Wingspread Conferences 2001, side 590, Schepard 2000, side 413-416, Birnbaum og Bala 2010, Johnston 2006, side 17, Johnston, Roseby og Kuehnle 2009, side 4-6 og Elrod og Dale 2008, side 388-390.

⁴ Lowry 2004, side 78-79; Nordhelle 2009, side 142 ff. , særlig side 148-150; Nordhelle 2007, side 42 ff., 118 og 179 ff; Bryan 1994, side 193 ff.; Kelly og Johnston 2001, side 251; Elrod 2001, side 509-511; Mathis og Yingling 1990, side 125-136, Johnston 2006, side 24-28, og Koch 2000, side 40 og 43-46. I følge Koch (2000) har ca. 40 % av familiene vært i kontakt med barneverntjenesten, det psykiatriske hjelpeapparatet respektive politiet, og 24 % hadde foreldrene rusmiddelproblemer. I

Siden bare cirka 10-15 % av alle samlivsbrudd med mindreårige barn leder til en rettssak, er det god grunn til å anta at disse familiene oftere hører til kategorien familier med høyt konfliktnivå.⁵ Barna i disse familiene løper større risiko enn andre barn for å bli utsatt for uheldige forhold. De negative virkningene på barn av en vedvarende konflikt mellom foreldrene, er godt dokumentert.⁶ Derfor er det viktig at disse familiene blir fanget opp, og at saksbehandlingen og de valgte løsningene er tilpasset familiens situasjon.

I denne artikkelen tar jeg tre spørsmål opp til diskusjon. Det første spørsmålet er om barnelovens regler om saksbehandling i barnefordelingssaker er hensiktsmessige med tanke på familier med høyt konfliktnivå.

Barnefordelingsprosessutvalget utredning fra 1998 var influert av bevisstheten om manglene ved rettergangen i barnefordelingssaker, og representerte dermed et ønske om en mer skånsom prosess.⁷ Ønsket var mer fleksible og mindre konfliktskapende saksbehandlingsregler, der dommeren kan bruke ulike konfliktløsningsmetoder.⁸ Andelen “gjengangere”, det vil si familier som har flere enn én rettssak om barnefordeling, viser likevel at mekling ikke leder til robuste avtaler i alle familier.⁹

Det andre spørsmålet er om det innenfor gjeldende rett finnes andre alternativer enn rettergang og mekling. Uttalelser i for- og etterarbeider om at familier med høyt konfliktnivå som regel skal henvises direkte til hovedforhandling, tyder på at det ikke finnes andre alternativer.¹⁰

Det tredje spørsmålet er om saksbehandlingsreglene er egnet til å fange opp at familier har et høyt konfliktnivå.

Først skal jeg imidlertid diskutere utviklingen av saksbehandlingsreglene for å gi et bakteppe til diskusjonen om saksbehandlingen i saker med familier med høyt konfliktnivå.

mange saker var det overlappinger på to eller flere områder, slik at 70 % av familiene som gikk til domstol hadde slike problemer.

⁵ Nordhelle 2011, side 178 og Koch 2000, side 43-46.

⁶ Galtung 1998, med videre henvisninger.

⁷ NOU 1998: 17, side 12-13.

⁸ NOU 1998: 17, side 54 og Ot.prp. Nr. 29 (2002-2003), side 43.

⁹ Rundbrev 2009, side 3 og Koch 2008, side 47.

¹⁰ NOU 1998: 17, side 61-62, Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 41, Veileder Q-15/2004, side 11 og 16, og Rundbrev, side 10.

2. Rettergang, mekling og andre konfliktløsningsmetoder

2.1 Rettergang er som regel et dårlig alternativ

Tradisjonelt har saksbehandlingen i barnefordelingssaker vært basert på en “vanlig” rettergang, noe som ikke alltid har vært en heldig løsning. Termen barnefordelingssak gjenspeiler at hensikten er å fordele omsorgen for barnet og barnets tid mellom foreldrene. Rettens oppgave er å peke ut den forelderen som er best egnet som omsorgsperson, og deretter avgjøre omfanget av samværet. Reglene er indirekte basert på en forventning om at en rettslig avgjørelse kan løse problemer, og at retten har bedre forutsetninger og kunnskap enn andre til å løse problemene i familiene. I det foreldrene går til domstol blir de fratatt i stort sett *all* rett til selvbestemmelse over sine liv og barnet.¹¹ Rettergangen kan bidra til konflikten mellom foreldrene: I følge et berømt sitat er en rettergang som å legge to sinte og aggressive skorpioner i en flaske.¹²

En avgjørelse av hvem av foreldrene som er best egnet, forutsetter til dels inngripende og omfattende undersøkelser av familiemedlemmene. Fokus er ofte på det negative i familien og på foreldrenes svakheter. Prosessen kan være konfliktdrivende siden foreldrene vinner på å peke på mangler hos motparten. Foreldrene står ofte i sentrum, ikke barnets behov.¹³ Fordi en rettergang kan bidra til et varig høyt konfliktnivå og til å svekke foreldrenes tro på egne evner, er rettergang ofte ikke til barnets beste.¹⁴

Forskning viser også at selv om den sakkyndige oppdager vold eller andre alvorlige forhold, legger ikke retten bestandig tilstrekkelig vekt på dette selv om lovgiver forutsetter dette.¹⁵ Dommerne har også blitt kritisert for å stole for mye på sakkyndige utredninger, slik at de de facto gir fra seg makt og ansvar for avgjørelsen.¹⁶

¹¹ Denne oppfatningen ligger til grunn for gjeldende regler i barneloven, se NOU 1998:17 og Rønbeck 2004, side 277. Se også Johnston 2000, side 457-458.

¹² McIsaac 1999, side 580. Se også Stern mfl. 2000, side 335-355.

¹³ Elrod 2001, side 499 og Rønbeck 2008, side 22-23.

¹⁴ Sauer 2007, side 502.

¹⁵ Reglene om samvær ble endret i 2006 slik at barnet ikke skal ha samvær om det er en klar risiko for vold, se Ot.prp. nr. 103 (2004-2005), side 29-30. Se også Hart og Bagshaw 2008, side 291-309 og Koch 2008, side 25.

¹⁶ NOU 1998; 17, side 62 og Nordhelle 2011, side 185.

I noen saker kan en rettergang likevel være et nødvendig onde. Når problemene i familien er svært alvorlige, når den ene forelderen ikke tenker på barnet, bare på å skade motparten, eller når foreldrene ikke klarer av å forhandle, kan det hende at saken må avgjøres av retten til barnets beste. Omfattende undersøkelser kan være nødvendige for å utrede og avdekke forhold som kan være skadelige for barnet. Retten løser ikke selve problemet, men prøver å finne en løsning som er så god som mulig. Likevel vil de fleste familier, selv når konfliktnivået er “høyt”, dra nytte av mindre konfliktdrivende tvisteløsningsmodeller.

2.2 Svakheterne med tradisjonell mekling

Mekling ble lansert som en løsning på den konfliktdrivende, fortidsrettede og problemfokuserede prosessen. Domstolene bør tilby mekling, slik at foreldrene får hjelp til å finne sin egen løsning. Samarbeid og kommunikasjon mellom foreldrene er sentralt. Meklingsprosessen skal være løsningsorientert og fremtidsrettet.¹⁷ Barnelovens regler legger stor vekt på mekling: Dommeren har en plikt til å vurdere om det er mulig å oppnå et forlik, og til å legge forholdene til rette for det i alle faser av saksbehandlingen, jf. barneloven § 59 annet ledd.

Langt fra alle familier har likevel nytte av mekling, og mekling kan være direkte skadelig i familier med høyt konfliktnivå. Grunnen er at mekling forutsetter at begge foreldrene har god omsorgsevne, slik at barnet trygt kan være hos begge foreldre. Foreldrene bør kunne prioritere barnets behov og forhandle som to relativt likestilte parter. Hvis foreldrene ikke klarer dette, risikerer de å avtale løsninger som ikke er til barnets beste, men som til og med kan være skadelige for barnet.

Fordi mekling er fremtidsrettet og løsningsorientert, kan potensielt skadelige forhold i familien bli tilslørt.¹⁸ Mekling kan styrke de negative forholdene i familien.¹⁹ Forventningen om at foreldrene kan forhandle om gode løsninger som er til barnets beste, blir ikke oppfylt i familier der fysisk eller psykisk vold preger hverdagen.²⁰ Den parten som er utsatt for vold, er ofte mottakelig for press, og motparten klarer derfor å presse gjennom sin vilje.²¹ Maktubalansen kan forbli skjult,

¹⁷ Schepard 2000, side 400-412, Nordhelle 2006, side 22 og Haynes mfl. 2004, side 7-8.

¹⁸ Skjørten 2004, side 153-155, Nordhelle 2011, side 180, Beck og Sales 2001, side 28, Johnston 2006, side 22-28, Pruett og Johnston 2004, side 101 og Elrod og Dale 2008, side 408.

¹⁹ Se Beck og Sales 2000, side 996-1001 med henvisninger og Saposnek 2004, side 42. Saposnek skriver at han selv trodde at mekling skulle være en patentløsning i barnefordelingssaker.

²⁰ Fischer mfl. 1992-1993, side 2157 ff. Slik også Nordhelle 2006, side 45-46.

²¹ Informasjonshefte Q-1144 B, side 7 og Milne 2004, side 309-312.

og den dominerende parten kommer ofte sterkere ut av meklingen.²² Avtalen kan være i strid med barnets beste, eller forelderen som har vært utsatt for press ønsker ikke å etterleve avtalen og ønsker derfor å reforhandle den.²³

2.3 Alternativer til tradisjonell mekling og rettergang

2.3.1 Alternative saksbehandlingsmetoder

I flere anglosaksiske land med USA i spissen har det i løpet av de siste tyve årene vokst frem et ønske om å skape “en tredje vei” for saksbehandlingen for familier med høyt konfliktnivå. Utviklingsarbeidet ved en rekke ulike domstoler i flere delstater har resultert i mange alternative former for konfliktløsning. Noen av alternativene gjenspeiler konfliktløsningsmetoder som benyttes i vanlige tvistemål, andre er spesielle for barnefordelingssaker. De viktigste formene for konfliktløsning er opplæring av foreldrene, tilpassede modeller for mekling (for eksempel *settlement-focused parenting plan consultation*²⁴ og terapeutisk mekling), evalueringer, pålegg til foreldrene om å delta i terapi eller behandling, og *parenting coordination*.²⁵

I evalueringer får foreldrene presentere saken overfor en tredjeperson. Tredjepersonen kan også ha rett til å gjøre egne undersøkelser. Vedkommende gir uttrykk for sitt syn på faktum, styrker og svakheter i partenes framførsler og krav, og/eller på ulike løsninger i saken. Evaluering kan være rettet enten mot faktum, jussen eller begge deler. Hensikten er å gi foreldrene en realitetsorientering. Fordi evalueringen er kort, er konklusjonen ikke like bastant som i en sakkyndig utredning. Etterpå får foreldrene tilbud om hjelp til konfliktløsning, slik at de kan bruke realitetsorienteringen til å finne en egen løsning. Partene kan ikke bruke den informasjonen de har fått under evalueringen i en etterfølgende rettergang.²⁶

Tradisjonell mekling kan tilpasses blant annet slik at meklingen blir gjennomført på en måte der maktubalanse eller maktmisbruk blir oppdaget og balansert opp, eller slik at mekleren også bruker terapeutiske metoder i løpet av meklingen, så kalt terapeutisk mekling.

²² Bryan 1994, side 210-214 og Cobb og Rifkin 1991, side 52-59.

²³ Slik også Veilder Q-15/2004, side 11.

²⁴ Pickar og Kahn 2011.

²⁵ Johnston 2000, side 466 ff., Elrod og Dale 2008, side 406-410, Salem mfl. 2007, side 752 og Ver Steegh 2008, side 661-664.

²⁶ Rosenberg og Folberg, 1993-1994 side 1490-1491, Santeramo, 2004, side 325 og Pearson 2006.

*Parenting coordination*²⁷ er den mest inngripende formen for støtte for familier med høyt konfliktnivå. En koordinator hjelper familien over lang tid med å løse konflikter ved mekling og evaluering, og å senke konfliktnivået blant annet gjennom å gi familien veiledning. I tillegg har koordinatoren rett til å ta enkelte avgjørelser om den daglige omsorgen for barnet og å henvise foreldrene til ulike hjelpetilbud, blant annet rusomsorg. I noen saker overvåker koordinatoren at foreldrene deltar i det terapi- eller behandlingstilbud de er blitt pålagt.²⁸ Koordinatoren har omfattende oppgaver over lang tid, opptrer i ulike roller i forhold til foreldrene og har rett til å avgjøre spørsmål som inngår i foreldreansvaret. Derfor er *parenting coordination* blitt diskutert og kritisert.²⁹

Nyere kunnskap om familier med høyt konfliktnivå viser at det er viktig å tilpasse konfliktløsningsmetoden til familiens problemer. Støtte som passer familier med én type problemer, kan være direkte skadelige i en annen type familier.³⁰ For eksempel er familier med vold svært forskjellige og trenger forskjellige typer av inngrep avhengig av voldsmønsteret.³¹ Dette kommer jeg tilbake til i det følgende.

2.3.2 Tilpasset saksbehandling

I de delstater i USA som har et utvalg av konfliktløsningsmetoder, tilpasser retten saksbehandlingen til den enkelte familiens behov gjennom å velge den metoden som passer best. Hver enkelt konfliktløsningsmetode er definert i loven³², slik at alternativene og hva de står for er klart for både foreldre, advokater og dommere.³³

I et slikt system bør hver konfliktløsningsmetode være definert ut fra hva hensikten er, hvilken type hjelp som tilbys, hvordan saksbehandlingen skal gjennomføres, og hvilken rolle tredjepersonen har. Hver metode er basert på egne teorier og egne metoder. Systemet med klart definerte modeller bidrar til at saksbehandlingen er forutsigbar og etterprøvbart. Foreldrene vet hva som kommer til å

²⁷ Termen *Special Master* henviser til samme sak.

²⁸ Coates mfl., og Parks mfl. 2011, side 629-641.

²⁹ Barsky 2011.

³⁰ Salem, m.fl. 2007, side 759-761 med videre henvisninger og Ver Steegh 2008, side 661-664.

³¹ Johnston 2006.

³² Lovteksten inneholder ofte, i tillegg til en definisjon, detaljerte bestemmelser om hvordan konfliktløsningen skal foregå, hvem som kan opptre i rollen som tredjepart og andre bestemmelser. Grunnen er at amerikansk rett ikke har forskrifter på samme måte som i Norge. Derfor inngår informasjon som normalt ville ha vært i en forskrift i selve lovteksten.

³³ Se for eksempel Idaho Rules of Civil Procedure Rule 16 (j), (l) og (m).

skje og hvilken rolle tredjepersonen har, og de ulike konfliktløsningsmodellene kan videreutvikles og granskes fordi de er veldefinerte og forskningsbaserte.³⁴

Tilpassingen av saksbehandlingen forutsetter også at familiene med høyt konfliktnivå blir fanget opp i begynnelsen av saksbehandlingen og at familiens problemer blir “diagnostisert”.³⁵ Da kan familien henvises til den mest egnete konfliktløsningsmetoden. Slik kan man unngå bruken av uegnete og til og med skadelige metoder.³⁶ Retten trenger både verktøy til å kartlegge konfliktnivået og grunnene til dette og kunnskap om hvilke konfliktløsningsmetoder som er mest egnet for ulike familier.³⁷

Flere delstater bruker et system der alle familier gjennomgår en kartlegging kort tid etter at saken har kommet til retten. Hensikten er å velge den mest egnete konfliktløsningsmodellen for hver enkelt familie. Systemet heter *Triage, Differential Case Management* eller *Tiered Services*.³⁸ Ordet *triage* betyr egentlig den undersøkelse som gjøres på legevakten: Pasienten blir sendt hjem, behandlet eller sendt til sykehus for behandling av eksperter.³⁹

Fordi familiene ofte er lite villige til å avsløre sine problemer eller selv ikke er bevisste sine problemer, kan det være en utfordring selv for en fagperson å kartlegge familiene.⁴⁰ Derfor må verktøyet være godt,⁴¹ og den som gjennomfører undersøkelsen må ha tilstrekkelig psykologfaglig kunnskap.⁴² Dersom undersøkelsen gir indikasjoner på et høyt konfliktnivå, kan det være nødvendig å innkalle foreldrene til en innledende samtale og å ha en samtale med barnet.⁴³ I litteraturen er flere metoder for en slik siling presentert.

³⁴ Barsky 2007, Barsky 2011, side 7-27 og Shienvold 2004, side 112-126.

³⁵ Salem 2009, side 380-381, Schepard 2004, side 5, Ekland og Myklebust, side 167, Birnbaum og Bala 2010, side 403-416, Beck og Sales 2000, side 1006-1009, Wingspread Conference 2001, side 597, Schepard 2000, side 425 og Koch 2008, side 50.

³⁶ Johnston 2000, side 466.

³⁷ *For the Sake of the Children*.

³⁸ Wingspread Conference 2001, side 597 og Schepard 2004, side 113-124.

³⁹ Schepard 2004, side 5.

⁴⁰ Nordhelle 2007, side 68, Nordhelle 2009, side 148-150, Nordhelle 2011, side 189-191, Koch 2008, side 4, Fischer mfl. 1992-1993, side 2139-2141; Mathis og Yingling 1990, side 134 og Beck og Raghavan 2010, side 562. Se også Rundbrev 2009, side 10-11.

⁴¹ For eksempler på hvordan kartleggingen kan gjøres, se Elrod 2001, side 547 og Salem m.fl 2007, side 768-775.

⁴² Schepard 2000, side 425.

⁴³ Schepard 2000, side 425.

3. Barnelovens saksbehandlingsregler

3.1 Innledning

Barnelovens saksbehandlingsregler finnes først og fremst i § 61 første ledd, der loven nevner åtte tiltak som kan brukes ved forberedelsen av, som støtte til eller istedenfor hovedforhandling. Flere av tiltakene er ikke tenkt som egne former for konfliktløsning, men som hjelpemidler ved rettergang. Hensikten med en sakkyndig utredning (nr. 3), samtaler med barnet (nr. 4), utnevning av en representant for barnet (nr. 5) og innhenting av informasjon fra barnevernet og sosialtjenesten (nr. 6) er å belyse faktiske forhold og å gjøre prosessen så barnevennlig som mulig. Nr. 8 er en hjemmel for å avgjøre saken uten hovedforhandling, og er derfor ikke et alternativ til rettergang, bare en forenklet form for rettergang. Nr. 2 er en hjemmel for å sende saken til ekstern mekling, og derfor i utgangspunktet ikke et alternativ til mekling. De eneste potensielle alternativene til mekling og rettergang ligger derfor i nr. 1 og i nr. 7.

3.2 “Ny” bruk av sakkyndig

Barneloven § 61 første ledd nr. 1 består av fire setninger. I følge første punktum skal retten kalle partene til et eller flere saksforberedende møter blant annet for å klarlegge tvistepunkter, drøfte den videre saksbehandlingen og eventuelt mekle mellom foreldrene. I følge annet punktum kan retten be en sakkyndig være med på disse møtene. Retten kan også be den sakkyndige samtale med foreldrene og barna og gjøre undersøkelser om faktiske forhold utenom rettsmøtene, jf. tredje punktum. Siste punktum er en regel om at retten skal høre foreldrene før den fastsetter mandatet til den sakkyndige. Sammen kalles dette “annerledes” eller “ny” bruk av sakkyndig.⁴⁴

Spørsmålet er hva som ligger i den “nye” bruken av sakkyndig utover mekling og en mulighet til å innhente informasjon tidlig i saksbehandlingen. Lovteksten gir liten veiledning. I følge forarbeidene kan den sakkyndige gi foreldrene råd under saksforberedelsen om hvordan foreldrene kan være mer forsonlige, samarbeide og støtte barnet.⁴⁵ Verken loven eller forarbeidene sier noe mer om hvordan rådgivning bør gis eller om omfanget av rådgivningen. Siden rådgivning nevnes i forarbeidene i

⁴⁴ NOU 1998: 17, side 63-34 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 38.

⁴⁵ NOU 1998: 17, side 63 og 133 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 43. Beskrivelsene er indirekte, men gir en indikasjon på at den sakkyndige kan brukes på en slik måte.

samband med mekling, men ikke i selve lovteksten, virker det som rådgivning er tenkt som et ledd i meklingen eller den generelle saksforberedelsen i forkant av eller under det første saksforberedende møtet.⁴⁶

Forarbeidene⁴⁷ og veilederen til saksbehandlingsreglene⁴⁸ nevner realitetsorientering som et mulig virkemiddel som den sakkyndige kan bruke. Med realitetsorientering mener man i konfliktløsningsteori at partene får et mer realistisk bilde av sine krav, faktiske forhold og mulige løsninger.⁴⁹ Realitetsorienteringen kan skje gjennom å stille partene “vanskelige spørsmål” eller å presentere informasjon på en slik måte at partene reflekterer over sine krav og mål. En annen form for realitetsorientering er evaluering.⁵⁰ En utredning av faktiske forhold eller alternative løsninger kan også ha som funksjon å gi foreldrene en orientering om realitetene.⁵¹

Realitetsorientering i form av åpne, men vanskelige, spørsmål til partene, er en vanlig del av tilretteleggende mekling.⁵² Evaluering kan enten brukes som en egen form for konfliktløsning⁵³ eller som et ledd i en såkalt evaluerende mekling. I evaluerende mekling skal mekleren både tilrettelegge for at partene kan forhandle om egne løsninger, og gi uttrykk for sine egne meninger om hva som er best. Disse rollene kan være forvirrende for foreldrene, og rollene kan motvirke hverandre. Evaluerende mekling er meget omstridt, siden foreldrene kan oppleve et press til å godta en løsning de ikke er fornøyde med og dermed lite villige til å etterleve. Barnets beste kan bli tilslørt i en evaluerende mekling, særlig om konfliktnivået er høyt. Grunnen er at foreldrene i en evaluerende mekling er mindre villige til å ta opp vanskelige temaer, fordi mekleren kan anbefale en løsning til retten som ikke er i tråd

⁴⁶ Jeg har tidligere pekt på at det er uheldig at samme person er både rådgiver og mekler, men også pekt på det selvstendige behovet for rådgivning i samband med mekling, se Nylund 2011, side 316-318 respektive 320-321. Samme problem oppstår i samband med *parenting coordination*. Se ovenfor punkt 2.3.1.

⁴⁷ Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 43

⁴⁸ Veileder Q-15/2004, side 25-26. Se også Kristensen, 2006, side 14; Heggdal 2006, side 18; og Ramberg 2010.

⁴⁹ Se for eksempel Moore 2003, side 304-305 og Golann 2008, side 93-144.

⁵⁰ Se punkt 2.3.1.

⁵¹ For eksempel kan det notatet (Veileder Q-15/2004, side 14) den sakkyndige utarbeider etter samtaler med foreldre og barnet og klarlegging av faktiske forhold formuleres med tanke på en realitetsorientering.

⁵² Se Nylund 2010 og Nylund 2011, side 312-316 om ulike meklingsmodeller. I tilretteleggende mekling er meklerens oppgave å hjelpe foreldrene å forhandle frem en god løsning som er til barnets beste. Mekleren skal ikke “presse” eller styre foreldrene i en bestemt retning, men hjelpe foreldrene å dempe konflikten, samarbeide og analysere hva som er til barnets beste. I evaluerende mekling styrer mekleren ofte foreldrene.

⁵³ Se ovenfor punkt 2.3.

med det forelderen ønsker, og fordi evalueringen ofte gjøres på et mangelfullt faktisk grunnlag.⁵⁴

Siden loven ikke uttrykkelig nevner evaluering og realitetsorientering, og for- og etterarbeidene bare har spredte kommentarer om realitetsorientering, virker det som lovgiver ikke mener at realitetsorientering eller evaluering er en egen form for konfliktløsning. I følge forarbeidene skal partene ikke presses til forlik.⁵⁵ Dette bør tolkes som at lovgiver generelt er mot metoder som innebærer en stor risiko for forlikspress, inklusive evaluerende mekling.

Etter mitt syn gir bl. § 61 første ledd nr. 1 liten veiledning om hvilke typer av konfliktløsning som kan anvendes, og hva som eventuelt ligger i disse. Dersom de tiltakene som faller inn under “ny” bruk av sakkyndig ikke er definert, er det ikke mulig å vite om de er ment som selvstendige former for konfliktløsning, og om de i det hele tatt passer familier med høyt konfliktnivå. Lovgiverens taushet virker snarere som en avkrefteelse av at de er å anse som separate metoder. Selv om lovgiver uttalte et ønske om en fleksibel prosess, fremtrer det som om bl. § 61 første ledd nr. 1 gir ett alternativ til rettergang: Mekling.

3.3 Rådgivning under utprøving av avtale

I følge barneloven § 61 første ledd nr. 7 kan retten oppnevne en sakkyndig eller annen egnet person for å veilede foreldrene under utprøving av en foreløpig avtale. Hensikten med en prøveperiode er at det er enklere for foreldrene å godta en løsning som er midlertidig, fordi foreldrene står fritt til å endre eller forkaste den senere. Begrunnelsen er at foreldrene kan trenge “bistand og rådgivning for å komme videre” etter at de har inngått en (foreløpig) avtale dersom konfliktnivået er høyt.⁵⁶

Veiledning under utprøvingen av en avtale forutsetter at foreldrene inngår en foreløpig avtale. En avtale er sannsynligvis resultatet av mekling eller forliksforhandlinger. Med andre ord må foreldrene først gjennom en løsningsorientert forhandlingsbasert prosess for å inngå en avtale. Siden mekling ofte ikke er en godt egnet konfliktløsningsmetode for familier med høyt konfliktnivå, er det vanskelig å se hvordan dette hjelpemidlet skal være rettet til dem.⁵⁷ Et annet alternativ er at

⁵⁴ Se Nylund 2011, side 321.

⁵⁵ NOU 1998: 17, side 132 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 41.

⁵⁶ NOU 1998: 17, side 59.

⁵⁷ Dersom foreldrene i samarbeid har funnet en løsning de er villige til å prøve ut midlertidig, er konfliktnivået mellom dem klart redusert og behovet av veiledning bør være begrenset. Om

foreldrene blir “overtalt” under et saksforberedende møte til å prøve en avtale som retten eller den sakkyndige har utarbeidet. Avtalen kan *de facto* være en form for skjult midlertidig avgjørelse. Da er behovet for veiledning sannsynligvis større. Denne løsningen er også uheldig, siden foreldrene blir pålagt en løsning uten at forholdene i familien er utredet i tilstrekkelig grad og uten at de faktisk samtykker til løsningen. Den midlertidige løsningen kan, selv om den er pålagt foreldrene etter mangelfulle utredninger, påvirke utformingen av den endelige avtalen. Dermed kan løsningen bli i strid med barnets beste.

Regelen i nr. 7 sier lite om omfanget av og innholdet i veiledningen. Etter mitt syn ligner bestemmelsen litt på *parenting coordination*. De korte kommentarene i forarbeidene⁵⁸ tyder likevel på at bestemmelsen ikke er *parenting coordination*, men en ekstra støtte for foreldre som trenger hjelp til å komme i gang med delt foreldreskap. For at en slik støtte skal være hensiktsmessig, må konfliktnivået ha sunket kraftig i familien, slik at foreldrene etter hvert kan dele på foreldreskapet uten større konflikter. Tradisjonell mekling er ikke nok til å senke et høyt konfliktnivå, spørsmålet er derfor om og hvordan rådgivning kan bidra til å senke konfliktnivået. Mest sannsynlig passer denne hjelpen best familier med et moderat konfliktnivå, eller et høyt konfliktnivå, som synker fort.⁵⁹

3.4 Tilbyr barneloven god saksbehandling for familier med høyt konfliktnivå?

Barneloven § 61 første ledd legger til tross for lovgivers hensikter, ikke opp til flere alternative konfliktløsningsmetoder enn mekling og rettergang. Selv om realitetsorientering har potensiale for å være en egen konfliktløsningsmetode, finnes det ikke tilstrekkelig støtte i loven og forarbeider for en slik tolking, og metoden er bare delvis egnet til selvstendig bruk. Rådgivning under utprøving av avtale er en god metode, men den er ikke egnet for de fleste familier med høyt konfliktnivå.

Å innføre realitetsorientering som selvstendig konfliktløsningsmetode forutsetter etter mitt syn en klar lovhjemmel. Ellers er det ikke mulig å vite hvordan realitetsorienteringen skal foregå, hva som er hensikten med konfliktløsningsmetoden

konfliktnivået er fortsatt høyt er spørsmålet om forliket er reelt, eller om foreldrene har blitt presset til det, eller om andre konfliktløsende tiltak er nødvendige.

⁵⁸ NOU 1998: 17, side 59 og 136-137 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 43.

⁵⁹ Det er ikke utelukket at familien trenger veiledning etter at andre tiltak er brukt til å arbeide med utfordringene i familien, slik at konfliktnivået er blitt vesentlig lavere.

og hva tredjepersonens rolle er. Det er også vanskelig å vite om konfliktløsningsmetoden passer den enkelte familien. Uten en klar definisjon blir bruken av konfliktløsningsmetoden i tillegg vanskelig etterprøvable og uforutsigbar. Av samme grunner forutsetter utvidelsen av rådgivning til *parenting coordination* en egen lovhjemmel.

Barnelovens saksbehandlingsregler legger opp til bruk av enten mekling eller rettergang, eventuelt med tilhørende sakkyndig utredning. Dette betyr at behovene til familiene med høyt konfliktnivå ikke blir møtt i saksbehandlingen og at saksbehandlingen i noen saker til og med kan bidra til å øke konfliktnivået i familien.

4. Avgjørelsen om valg av konfliktløsningsmetode

4.1 Barnelovens regler

I følge barneloven § 61 første ledd fastsetter retten tid for hovedforhandling straks eller etter at et eller flere av tiltakene i nr. 1 til nr. 7 er gjennomført. Retten bestemmer altså over saksbehandlingen. Avgjørelsen beror på dommerens skjønn, og partene kan ikke kreve at en bestemt konfliktløsningsmetode blir brukt.⁶⁰ Uttalelser i forarbeidene peker likevel på at partenes ønsker bør være styrende, slik at de normalt etterkommes.⁶¹ Fordi tvisteloven gjelder subsidiært, jf. bl. § 59 tredje ledd, bør retten la partene uttale seg om saksbehandlingen, jf. tvisteloven § 9-6 første ledd.

For bruken av sakkyndig finnes flere ulike regler avhengig av på hvilken måte og når den sakkyndige skal delta i saksbehandlingen. Dersom den sakkyndige “bare” skal delta i det saksforberedende møtet som rådgiver for dommeren, trenger retten ikke å høre partene i forkant av møtet. Dersom retten skal bruke en sakkyndig på tradisjonell måte, *bør* den gi partene anledning til å uttale seg om utformingen av mandatet.⁶² Ved “ny” bruk av sakkyndig, jf. bl. § 61 første ledd nr. 1, *skal* retten høre foreldrene før mandatet blir fastsatt. Fordi mandatet indirekte også fastslår hvilke konfliktløsningsmetoder og hjelpemidler for metodene som skal brukes, er det naturlig at partene har et større behov for å påvirke rettens avgjørelse.⁶³ I den

⁶⁰ NOU 1998: 17, side 59. Slik også Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 42.

⁶¹ NOU 1998: 17, side 59 og 134 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 42.

⁶² NOU 1998: 17, side 135 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 44.

⁶³ Se også Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 44.

innledende fasen av saksbehandlingen trenger retten ikke å utarbeide et nøye utformet mandat for den sakkyndige.⁶⁴

Partene kan bare motsette seg at den sakkyndige har samtaler med dem og barnet og kartlegger faktiske forhold hvis det gjøres som ledd i “ny” bruk av sakkyndig, jf. bl. § 61 første ledd nr. 1 tredje punktum. Retten kan likevel beslutte at tilsvarende tiltak igangsettes med grunnlag i bl. § 61 første ledd nr. 4, 5 og 6.⁶⁵ Partene kan altså ikke hindre at den sakkyndige samtaler med barnet og kartlegger faktiske forhold. De kan likevel hindre at dette skjer tidlig i prosessen.⁶⁶

Avgjørelsen av hvilken konfliktløsningsmetode som skal benyttes, tas enten etter stevning, etter tilsvar eller i det første saksforberedende møtet. Dersom én konfliktløsningsmetode (mekling) ikke leder til resultat eller ikke er egnet, velges en annen konfliktløsningsmetode. Å henvise saken rett til hovedforhandling forutsetter at innholdet i stevningen eller svaret peker på at konfliktnivået er høyt. Når grunnene til høyt konfliktnivå er mange og ofte skjulte,⁶⁷ er det ikke grunn til å tro at retten på denne måten kan fange opp alle, eller et flertall, av sakene med høyt konfliktnivå.

Dersom saken ikke går rett til hovedforhandling, foregår drøftelsen av den videre saksbehandlingen i det første møtet, jf. bl. § 61 første ledd nr. 1 første punktum. I det første saksforberedende møtet har retten hjelp av den sakkyndige som deltar i rettsmøtet.⁶⁸ Da er grunnlaget for avgjørelsen noe bedre, men fortsatt tynt fordi partene neppe kan forventes å fortelle om alle forhold som kan være relevante. Dersom den sakkyndige har hatt samtaler og kartlagt faktiske forhold i forkant av saken, er grunnlaget for rettens beslutning bedre. I tillegg kan den sakkyndige under sitt arbeid foreslå endringer i bruken av metoder.⁶⁹

4.2 Vurdering av reglene

Etter mitt syn er reglene om valget av konfliktløsningsmetode og partenes innflytelse på valget ikke optimale.⁷⁰ Utgangspunktet er riktig: Retten bestemmer over saksbehandlingen etter at partene har hatt anledning til å uttale seg om dette. Det

⁶⁴ NOU 1998: 17, side 64.

⁶⁵ Backer 2008, side 548-550.

⁶⁶ Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 43.

⁶⁷ Nordhelle 2011, side 180.

⁶⁸ Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 43.

⁶⁹ NOU 1998: 17, side 134 og Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 88.

⁷⁰ Reglene er nokså knotete. Barneloven § 61 første ledd stiller opp flere ulike regler om hvordan avgjørelsen skal tas, slik at reglene er uoversiktlige.

er etter mitt syn viktig å fastsette at partene skal høres om mandatet, uavhengig av om bruken av sakkyndig er tradisjonell eller “ny”, fordi mandatet setter rammene for hva den sakkyndige skal gjøre og hvordan den sakkyndige skal arbeide. Likevel er det ikke hensiktsmessig at partenes ønsker skal være avgjørende. Partene kan ikke forventes å vite hvilken metode som passer best.

Grunnlaget for avgjørelsen av om mekling skal prøves, er for tynt. Dersom den sakkyndige ikke har hatt samtaler med foreldrene og barnet, samt eventuelt andre kilder, i forkant av det første rettsmøtet, kan retten bare bygge på stevningen, tilsvaret og det som fremkommer under det første rettsmøtet. Det er neppe hensiktsmessig å la den sakkyndige samtale med foreldre og barn i forkant av *alle* saker, selv om dette kunne gitt retten et bedre grunnlag for avgjørelsen. Gjeldende rett gir heller ikke retten en mulighet å pålegge foreldrene og barnet å ha samtaler med den sakkyndige i forkant av det første rettsmøtet.

5. Anbefalinger de lege ferenda

Selv om hensikten med de gjeldende saksbehandlingsreglene var en fleksibel prosess som skulle tilrettelegges og “skreddersys”⁷¹ utfra den enkelte families behov, fungerer ikke reglene slik når det gjelder familier med høyt konfliktnivå. Reglene om avgjørelsen av saksbehandlingen legger ikke opp til en kartlegging av konfliktnivået i familiene, og foreldrene kan i høy grad selv påvirke avgjørelsen. Mulighetene for konstruktiv saksbehandling er begrenset fordi det i praksis ikke er alternativer til mekling og hovedforhandling for familier med høyt konfliktnivå.

Reglene i barneloven § 61 første ledd bør endres slik at familiene med høyt konfliktnivå i størst mulig grad blir fanget opp på et tidlig tidspunkt. Dette forutsetter at lovgiver innfører regler om en “silingsordning” der en sakkyndig gjør de undersøkelser som er nødvendige, og at verktøy egnet for en slik siling tas i bruk. En sakkyndig skal kunne gjøre undersøkelser før første rettsmøte selv mot foreldrenes vilje.

Triage-modellen er en god løsning, selv om en omfattende siling kan være kostbar, tidkrevende og inngripende i familiens liv. Undersøkelser som del av en silingsprosess kan være nødvendige for at retten skal kunne ta hensyn til familiens

⁷¹ Ot.prp. nr. 29 (2002-2003), side 42.

behov ved avgjørelsen av hvordan saksbehandlingen skal bli.⁷² Det sentrale er at retten balanserer bruken av virkemidler, slik at familier med normalt konfliktnivå ikke blir utsatt for ressurskrevende og inngripende konfliktløsningsmetoder, samtidig som familier med høyt konfliktnivå får den hjelpen de trenger. Tilpassingen av saksbehandlingen skjer da på et langt bedre grunnlag enn i dag og bidrar til at familiene får den hjelpen de trenger og at løsningene blir mer robuste.

For at saksbehandlingen skal passe familier med høyt konfliktnivå bedre, er det etter mitt syn nødvendig å utvikle nye konfliktløsningsmetoder som er egnet til å ivareta hensynet til barnets beste. Fordi familiene med høyt konfliktnivå er en heterogen gruppe, er det viktig å tilby flere ulike typer av konfliktløsning. Dagens ordning med mekling og rådgivning under en prøvetid passer best for de familier der konfliktnivået er ganske lavt, eller konfliktnivået er moderat og antakelig synker i løpet av en kort tid. Rettergang kan være et nødvendig onde for de mest belastede familiene.

De familiene der konfliktnivået er høyt, men som ikke har alvorlige problemer, har ikke noe egnet tilbud om konfliktløsning i dag. For å ivareta disse familienes behov, trenger vi flere alternative metoder for konfliktløsning, slik at flest mulig familier kan delta i en konstruktiv prosess som leder til robuste løsninger. Dette forutsetter at forskere fra ulike fagområder og flere domstoler innleder et tverrfaglig samarbeid om utvikling av nye konfliktløsningsmetoder på basis av kunnskap fra andre land. Alternative metoder er blant annet evaluering, ulike former for terapeutiske inngrep, derunder terapeutisk mekling, former for tilpasset mekling og *parenting coordination*.

I tillegg bør lovgiver vurdere nye former for støttetiltak som kan gis i forbindelse med de ulike konfliktløsningsmetodene. Blant annet kan familiene trenge kurs, gruppesamtaler, veiledning, opprette et organisert tilbud for samvær under tilsyn og en trygg plass for levering av barn. Et bredt tilbud vil bidra til at foreldrene kan avtale gode samværløsninger og hjelpe sine barn gjennom en vanskelig periode.

Litteraturliste

Backer, Inge Lorange, *Barneloven. Kommentirutgave*. 2. Utgave. Universitetsforlaget 2008.

⁷² Slik også Koch 2008, side 50.

- Barsky, Allan E., "Mediative Evaluations" *Family Court Review* Vol. 45 2007, side 560-572.
- Barsky, Allan E., "Parenting Coordination". *Negotiation Journal* Vol. 27 2011, side 7-27.
- Beck, Connie J. og Chitra Raghavan, "Intimate Partner Abuse Screening in Custody Mediation". *Family Court Review* Vol. 48 2010, side 555-565.
- Beck, Connie J. A. og Bruce D. Sales, "A Critical Reappraisal of Divorce Mediation Research and Policy". *Psychology, Public Policy and Law* Vol. 6 2000, side 989-1056.
- Beck, Connie J. A. og Bruce D. Sales, *Family Mediation*. American Psychological Association 2001.
- Birnbaum, Rachel og Nicholas Bala, "Toward the Differentiation of High-Conflict Families". *Family Court Review* Vol. 48 2010, side 403-416.
- Bryan, Penelope Eileen, "Reclaiming Professionalism: The Lawyer's Role in Divorce Mediation". *Family Law Quarterly* Vol. 28 1994, side 177-222.
- Coates, Christine A., William Jones, Phil Bushard, Robin Deutsch, Bethany Hicks, Philip Stahl, Matthew Sullivan, BeaLisa Sydlik og Robert Wistner, "Parenting Coordination: Implementation Issues" Association of Family and Conciliation Courts. http://www.afccnet.org/pdfs/parentcoord_final.pdf (lest 25.1.2012).
- Cobb, Sara og Janet Rifkin, "Practice and Paradox: Deconstructing Neutrality in Mediation". *Law and Society Inquiry* Vol. 16 1991, side 35-62.
- Ekland, Tor-Johan og Vidar Myklebust, *Foreldremekling: et brukarperspektiv*. Høgskulen i Volda 1997.
- Elrod, Linda D., "Reforming the System to Protect Children in High Conflict Custody Cases". *William Mitchell Law Review* Vol. 28 2001, side 495-551.
- Elrod, Linda D. og Milfred D. Dale, "Paradigm Shifts and Pendulum Swings in Child Custody". *Family Law Quarterly* Vol. 42 2008, side 381-418.
- Fischer, Karla, Neil Vidmar og Rene Ellis, "The Culture of Battering and the Role of Mediation in Domestic Violence Cases". *Southern Methodist University Law Review* Vol. 45 1992-1993, side 2117-2174.
- Galtung, Terje, "Barnet og foreldrenes rettssak". Vedlegg 4 i NOU 1998: 17 *Barnefordelingssaker – avgjørelsesorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted*.
- Golann, Dwight, *Mediating Legal Disputes*. ABA Publishing 2008.
- Hart, Amande Shea, og Dale Bagshaw, "The idealised post-separation family in Australian family law". *Journal of Family Studies* Vol. 14 2008, side 291-309.
- Haynes, John L., Gretchen M. Haynes og Larry S. Fong, *Mediation*. State University of New York Press 2004.
- Heggdal, Heidi, "Saksbehandling etter de nye saksbehandlingsreglene i barneloven ved Oslo tingrett". I *Rettsmøter under saksforberedelsen i barnefordelingssaker*. DA's rapportserie 1/2006, side 16-19.
- Johnston, Janet R., "Building Multidisciplinary Professional Partnerships with the Court on Behalf of High-Conflict Divorcing Families and their Children." *University of Arkansas at Little Rock Law Review* Vol. 22 2000, side 453-479.
- Johnston, Janet R., "A Child-Centered Approach to High-Conflict and Domestic-Violence Families: Differential Assessment and Interventions". *Journal of Family Studies* Vol. 12 2006, side 15-35.
- Johnston, Janet, Vivienne Roseby og Kathryn Kuehnle, *In the Name of the Child*. Second edition. Springer Publishing 2009.
- Kelly, Joan B. og Janet R. Johnston, "The Alienated Child". *Family Court Review* Vol. 39 2001, side 249-266.

Koch, Katrin, *Når mor og far møtes i retten – barnfordeling og samvær*. Nova-rapport 13/2000.

Koch, Katrin, Evaluering av saksbehandlingsreglene for domstolene i barneloven - saker om foreldreansvar, fast bosted og samvær. 2008, http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/rapporter_planer/rapporter/2008/evaluering-av-saksbehandlingsreglene-for.html?id=503721 (lest 25.1.2012).

Kristensen, Marianne Fallan, "Saksbehandlingen etter de nye saksbehandlingsreglene i barneloven ved Trondheim tingrett". I *Rettsmøter under saksforberedelsen i barnfordelingssaker*. DA's rapportserie 1/2006, side 12-15.

Lowry, L. Randolph, "Evaluative Mediation". I Jay Folberg, Ann L. Milne og Peter Salem (red.) *Divorce and Family Mediation*. Guilford Press 2004.

Mathis, Richard D. og Lynelle C. Yingling, "Recommendations for Divorce Mediation with Chaotically Adaptable Family Systems". *Mediation Quarterly* Vol. 8 199, side 125-136.

McIsaac, Hugh, "Problems for High Conflict Families" *Willamette Law Review* Vol. 35 1999, side 567-583.

Milne, Ann A., "Mediation and Domestic Abuse". I Jay Folberg, Ann L. Milne og Peter Salem (red.) *Divorce and Family Mediation* Guilford Press 2004.

Moore, Christopher W., *The Mediation Process*. Jossey-Bass 2003.

Nordhelle, Grethe, *Mekling. Konfliktforståelse og konflikthåndtering*. Gyldendal 2006.

Nordhelle, Grethe, *Mekling II. Sentrale temaer i konflikthåndtering*. Gyldendal 2007.

Nordhelle, Grethe, *Manipulasjon*. Gyldendal 2009.

Nordhelle, Grethe, "Praktiseringen av sakkyndighetsarbeid i barnfordelingssaker", *FAB* 2011, side 176-197.

Nylund, Anna, "Meklingsmodeller i tvisteloven: terapi, tvekamp eller kreativ problemløsning?" *Lov og Rett* 2010, side 272-284.

Nylund, Anna, "Mekling i barnfordelingssaker på godt og ondt". *FAB* 2011, side 302-322.

Parks, Leta S., Harry L. Tindall og Lynell C. Yingling, "Defining Parenting Coordination with State Laws". *Family Court Review* Vol. 49 2011, side 629-641.

Pearson, Yvonne, "Early Neutral Evaluations". *Family Court Review* Vol. 44 2006, side 672-682.

Pickar, Daniel B. og Jefferey J. Kahn, "Settlement-Focused Parenting Plan Consultations". *Family Court Review* Vol. 49 2011, side 59-71.

Pruett, Marsha Kline og Janet R. Johnston, "Therapeutic Mediation with High-Conflict Parents". I Jay Folberg, Ann L. Milne og Peter Salem (red.) *Divorce and Family Mediation* Guilford Press 2004.

Ramberg, Kirsti, "Til barnas beste – rapport om en praksis i barnfordelingssaker og barnevernssaker". *DA's rapportserie* 1/2010.

Rosenberg, Joshua D. og H. Jay Folberg, "Alternative Dispute Resolution: An Empirical Analysis". *Stanford Law Review* Vol. 46 1993-1994, side 1487-1551.

Rønbeck, Knut, "Fra konflikt til forsoning – barnfordeling i et rettsbasert forsøksprosjekt". *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 2004, side 275-281.

Rønbeck, Knut, *Konflikt og forsoning – en evalueringsundersøkelse*. Doktoravhandling forsvart ved det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo Nr. 139 2008.

Salem, Peter, "The Emergence of Triage in Family Court Services: The Beginning of the End for Mandatory Mediation?" *Family Court Review* Vol. 47 2009, side 371-388.

Salem, Peter, Debra Kulak og Robin M. Deutsch, "Triaging Family Court Services". *Pace Law Review* Vol. 27 2007, side 741-783.

Santeramo, Jordan Leigh, "Early Neutral Evaluation in Divorce Cases". *Family Court Review* Vol. 42 2004, side 321-341.

Saposnek, Donald T., "Commentary: The Future of the History of Family Mediation Research" *Conflict Resolution Quarterly* Vol. 22 2004, side 37-53.

Sauer, Jessica J., "Mediating Child Custody Disputes for High Conflict Couples". *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal* Vol. 7 2007, side 501-533.

Schepard, Andrew, "The Evolving Judicial Role in Child Custody Disputes". *University of Arkansas at Little Rock Law Review* Vol. 22 2000, side 395-428.

Schepard, Andrew I., *Children, Courts, and Custody*. Cambridge University Press 2004.

Shienvold, Arnold, "Hybrid Processes." I Jay Folberg, Ann L. Milne og Peter Salem (red.) *Divorce and Family Mediation* Guilford Press 2004.

Skjørten, Kristin, "Forståelser av overgrep i barnefordelingssaker" *FAB* 2004, side 150-171.

Stern, H. Patrick, Michael Mellon, Beth O. Butler, Suzanne E. Stroh, Nicholas Long og Jerry G. Jones, "Battered-Child Syndrome". *University of Arkansas at Little Rock Law Review* Vol. 22 2000, side 335-355.

Ver Steegh, Nancy, "Family Court Reform and ADR". *Family Law Quarterly* Vol. 42 2008, side 659-671.

Wingspread Conferences, "High-Conflict Custody Cases: Reforming the System for Children". *Family Law Quarterly* Vol. 34, 2001, side 589-

Informasjonshefte Q-1144. Barnefordelingssaker der det er påstander om vold. Psykologfaglig informasjon til dommere, advokater og sakkyndige. Barne- og likestillingsdepartementet.

NOU 1998: 17 Barnefordelingssaker – avgjørelsesorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted.

Ot.prp. nr. 29 (2002-2003) Om endringer i barneloven mv.

Ot.prp. nr. 103 (2004-2005) Om lov om endringer i barnelova mv.

Rundbrev til dommere, advokater og sakkyndige. Saksbehandlingen av barnefordelingssaker etter barneloven. Barne- og likestillingsdepartementet januar 2009.

Veileder Q-15/2004 Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn.

For the Sake of the Children. Report on the Special Joint Committee on Child Custody and Access. Parliament of Canada, December 2008.

<http://www.parl.gc.ca/HousePublications/Publication.aspx?DocId=1031529&Language=E&Mode=1&Parl=36&Ses=1> (lest 25.1.2012).

Idaho Rules of Civil Procedure.